

LÁSZLÓ MÓNIKA

Interkulturális ismeretek az általános iskolai tankönyvekben

Kisebbségkutató Intézet 1995 késő tavaszán vizsgálatot végzett a A nyolcadikos általános iskolások körében.¹ A kutatás fő célja az volt, hogy felmérje a tanulók ismereteit és attitűdjét a kisebbségi kérdéstről, illetve a régiót és Magyarországot jellemző nemzetiségi-etnikai problémákról. A vizsgálat kérdőíves technikával készült, a kérdések között nagy számban fordultak elő úgynevezett ismeretkérdések, ezek azonban nem adnak feltétlenül teljes képet a diákok tudásáról az említett kérdéskörökben.

A kérdőívek feldolgozása közben merült fel az az igény, hogy szisztematikusan megvizsgáljuk: milyen ismeretek elsajátítására van módja az általános iskolásoknak tanulmányaik során, a tanórák keretein belül, mi alkotja a hivatalos általános iskolai tananyag részét, és ennek következtében mi kérhető számon ettől a korosztálytól egy empirikus vizsgálat során. Az alábbi elemzés azt a célt tűzte maga elé, hogy áttekintse az általános iskolai tananyagot az ötödiktől a nyolcadik osztályig. Az elemzés tárgyául szolgáltak mindazok a tankönyvek, amelyek egyáltalán érintik ezeket a kérdéseket (történelem, társadalomismeret, magyar nyelv és irodalom).

Az elemzés során problémát jelentett, hogy mit tekintünk „hivatalos” iskolai törzsanyagának. Néhány évvel ezelőtt még kötelezően előírt tankönyvekből tanítottak, ma már azonban ilyen előírás nincs, az iskolák és a tanárok számos alternatív tankönyv közül választhatnak. Ebből az következik, hogy az elsajátítandó ismeretek és a számon kérhető tudás szempontjából jelentős különbségek alakulhatnak ki pusztán azáltal, hogy a tanár vagy az iskola milyen tankönyvet választ.²

A nehézségeket végül úgy oldottuk meg, hogy kiválasztottuk azokat a tankönyveket a kínálatból, melyeket véleményünk szerint a tanárok leggyakrabban használnak a tanítás során.³ A tankönyvek elemzésekor az egyik legfontosabb feladatunknak tekintettük, hogy szisztematikusan gyűjtsük és rendezzük azokat az ismereteket, melyek a nemzeti és etnikai kérdésre, illetve a kisebbségi problémára vonatkoznak.

Fogalmak és kategóriák

Milyen nemzeti-etnikai és kisebbségi kérdéssel kapcsolatos fogalmak és kategóriák fordulnak elő a tankönyvekben, illetve ezeket miként definiálják a tankönyvírók? Elemzésünkben érinteni fogjuk azokat a fogalmakat is, melyek a témához kapcsolódnak ugyan, de a tankönyvekből kimaradtak. Az is jelzés értékű ugyanis, hogy a tankönyvírók mit tartanak fontosnak, és mit nem.

Témánk szempontjából a legfontosabb fogalmak: állam, nemzet, nemzetiség, etnikum, állampolgárság, nemzeti szimbólumok, Magyarország és Közép-Kelet-Európa, nacionalizmus, sovinizmus és emberi jogok. Az elemzés során azt tapasztaltuk: a tankönyvek evidensnek tekintik, hogy a diákok rendelkeznek bizonyos ismeretekkel a nemzeti-etnikai és a kisebbségi kérdésekkel kapcsolatban, ezért nem adnak pontos definíciókat ezekről az alapfogalmakról, illetve kategóriákról. Így épp azt a fogalmi keretet nem építi ki az iskola, melyben később a diákok történelmi ismereteiket el tudnák helyezni.

Tipikus példája ennek, hogy a tankönyvek nem magyarázzák meg sem az állam, sem az állampolgár fogalmát. Az állam és a nemzet definíciójának az ötödik vagy a hatodik osztályos történelem-tankönyvben kellene szerepelnie, mivel ennek a két évnek a tananyaga tárgyalja a társadalom és az állam kialakulásának időszakát. A hatodik osztályos történelem-tankönyvben a *Társadalmi és állami fejlődés* című fejezetben az államról mindössze ennyi olvasható:

„Kialakult a rabszolgatartó állam. Az állam védte az uralkodó osztályok érdekeit, szervezte a termelést (mint például Egyiptomban a csatornahálózat építését, működtetését), és biztosította a belső rendet. A hadsereg védte az országot.” (Nemzeti Tankönyvkiadó.)

Ezt követően a könyv felteszi a kérdést: „Hogyan látta el az állam feladatát?”

Az idézetből kitűnik, hogy a tankönyv nem szentel túlságosan nagy figyelmet az állam fogalmának tisztázására. Ez önmagában még nem lenne említésre érdemes hiányosság, de ha figyelembe vesszük, hogy a diákok később sem foglalkoznak az állam kérdésével, a hiány sokkal súlyosabb. Az állam fogalma felmerül ugyan a nyolcadikosoknak készült társadalomismereti tankönyvben, ez a tantárgy azonban csak ajánlott az iskolák számára, tanítása nem kötelező.

A nemzetről és a hozzá kapcsolódó gyűjtőfogalmakról a tanulók valamivel pontosabb képet kaphatnak a tankönyvekből. A nemzet meghatározásában csak árnyalatnyi eltérések tapasztalhatók.

Az alaptípus a következő: „Nemzet: történelmileg kialakult közösség, melyet elsősorban a közös nyelv, a közös kultúra, gazdaság, közös lelki sajátosságok tartanak egyben” (Történelem 8., Nemzeti Tankönyvkiadó).

E meghatározás elméleti gyökerei a kultúrnemzeti nemzetdefiníciók hagyományához nyúlnak vissza. Miközben elméleti relevanciája régióink országaiban nem vitatható, mégis egyoldalúnak tűnik ez a felfogás, mivel az államnemzeti elméleti meghatározást lényegében kizárja. Azt a gondolatkört, miszerint a nemzetnek azok a személyek lesznek polgárai, akik az adott állam területén élnek, egyetlen tankönyvben sem találjuk meg.

A nemzetállam kifejezést többször használják a tankönyvírók, jelentése azonban nem derül ki egyértelműen a szövegkörnyezetből, és meghatározása a kötetek végén található kislexikonban sem szerepel. Ez sajnos több más fogalommal és kategóriával is megesik, így nem csodálkozhatunk azon, hogy még ha a diákok ismerik is ezeket a kifejezéseket, rosszul alkalmazzák, vagy tévesen értelmezik őket későbbi tanulmányaik során.

A nemzetiségekről és definícióikról már több szó esik a tankönyvekben. Ezek a meghatározások többnyire pontosak. Az etnikum kifejezés azonban, mely logikailag szorosan kapcsolódna a nemzetiség fogalomhoz, sajnos csak egy nyolcadik osztályosoknak készült tankönyvben található meg: „Az országon belüli kisebbségekhez tartoznak azok a népcsoportok (etnikumok) is, amelyeknek valamennyiük által beszélt közös nyelvük ugyan nincsen, de a közös származás és a közös kultúra összetartja őket. Nálunk például a cigány lakosság egy része már csak magyarul ért, mások egymástól eltérő cigány nyelven beszélnek, sokan közülük mégis cigánynak vallják magukat, és fellépnek közös kisebbségi jogaik, kultúrájuk ápolása, a közös nyelv kiművelése érdekében. Vezetőik között kiváló írók, művészek vannak, akik nemcsak a cigány kultúrát, hanem a magyar nemzeti kultúrát is gazdagítják műveikkel. Csakúgy, mint a cigány zenészek, népművészek. Egyes emberek előítéletekkel viseltetnek más népek, nemzetiségek, etnikumok iránt.” (Állampolgári ismeretek 8., Korona Kiadó.)

Témánk szempontjából talán legnagyobb jelentősége a kisebbség fogalmának van. A tankönyvekben többször esik szó a nemzetiségekről, és sűrűn előfordul, hogy kisebbségekként említik őket. A kisebbség definíciója viszont csak egyetlen tankönyvben található: „Kisebbség: egy-egy államon belül nemzetiségileg (nyelvileg, vallásilag) elkülönülő vagy megkülönböztethető csoport, amely az állam nemzeti jellegét meghatározó néphez viszonyítva kisebb létszámú.” (Történelem 8., Nemzeti Tankönyvkiadó.)

Ez a definíció nemcsak hiányos, hanem logikailag is támadható. Hiányos, mert a szociális, a szexuális kisebbségekre ez a meghatározás nem vonatkoztatható. Logikailag pedig azért hibás, mert előfordulhat az is, hogy az „állam nemzeti jellegét meghatározó nép” az országban élő legnagyobb létszámú kisebbséghez viszonyítva kisebb vagy ugyanakkora lélekszámú (például: Svájc).

Az ötödik osztályos történelem-tankönyv az őskortól napjainkig terjedő időszakot öleli fel, így a különböző vallások és népek eredetét is részletesen tárgyalja. A tankönyv korrekt információkat nyújt a vallások történetéről, az európai népek eredetéről, sőt még földrajzi elhelyezkedésüket is ismerteti az adott korban. A tankönyv alapján a diákok pontosan követni tudják, hogy a Kárpát-medencében milyen népek éltek időszámításunk előttől a honfoglalásig.

„Kvádok: Az első germán nép a Kárpát-medencében. Körülbelül kétezer évvel ezelőtt telepedtek le a Dunától északra....

Illírek: Dunántúlon és a Dráva-Száva vidékén illírek és kelta népek laktak. Rómával élénk kereskedelmet folytattak. A mai Dunántúl legtöbb városának alapjait ők vetették meg földváraikkal.” (Történelem 5., Tankönyvkiadó.)

Egy másik idézet ugyanebből a tankönyvből közvetlenül a honfoglalás előtti korszakot ismerteti.

„A Kárpát-medencét a népvándorlás korában rövidebb-hosszabb ideig különböző germán népek szállták meg. Az avarok a 6. század közepén véget vetettek a germán hódításoknak, és mintegy 250 évig éltek itt...”

A továbbiakban a tankönyv részletesen ismerteti az avar nép és az Avar Birodalom történetét, majd rátér a népvándorlás korára:

„A népvándorlás idején a Kárpát-medencében és a körülötte levő területeken különböző szláv népek telepedtek le. Főfoglalkozásuk a földművelés volt...”

A Kárpát-medence keleti- és dél-alföldi részeit az úgynevezett előbolgárok foglalták el. A török eredetű bolgárok uralmuk alá hajtották a Duna menti szlávokat, és a 7. század végén a mai Észak-Bulgária területén megalapították a bolgár-szláv államot.” (Történelem 5., Tankönyvkiadó.)

A magyar nép eredetét - eredetmondáját - is tárgyalja az ötödikes könyv. Ismerteti eredetünket, őseink életmódját, a magyar név eredetét, majd arra is kitér, hogy jövevényszavaink mely népektől és melyik korból „ragadtak” ránk. Ismerteti a finnugor, az ugor, a bolgár, a török, a kazár és a szláv jövevényszavakat. A tankönyv nemcsak arra utal, hogy milyen jövevényszavaink vannak, hanem arra is, hogy milyen kulturális ismereteket vettünk át más népektől. Erre álljon itt egy példa a sok közül: „Nyelvünk szláv jövevényszavaiból kitűnik, hogy állattenyésztő elődeink átvették a szlávok helyhez kötött istállózó állattartását (*szalma, kazal, abrak, jászol* stb.). A vándorlás idején megszokott búza, árpa és köles mellett már zabot, rozsot is termesztettek és gabonát csépeltek. (Szláv eredetű szavaink: *kása, kalács, zsír, konyha, szoba, udvar, pince.*)” (Történelem 5., Tankönyvkiadó.)

A nemzethatár, illetve államhatár fogalmának magyarázata kizárólag az *Állampolgári ismeretek* című tankönyvben található meg, ez az egyetlen tankönyv, amely foglalkozik a magyar nemzeti jelképekkel is: „Valamennyi állam meghatározott területtel (nemzetközileg elismert határokkal) és lakossággal rendelkezik. A több mint ezeréves magyar állam mai területét 1947-ben, a második világháborút lezáró párizsi békeszerződésben határozták meg. Államterületünkhöz tartozik a határaink között lévő szárazföld, a belvizek, a fölöttünk elterülő légtér, valamint a földterület alatti rész.” (Állampolgári ismeretek 8., Korona Kiadó.)

Európa földrajzi elhelyezkedéséről és tagoltságáról egzakt ismereteket nyújtanak a földrajztankönyvek. Magyarország elhelyezkedéséről például az alábbi olvasható:

„Hazánk az északi félgömb keleti részén helyezkedik el. Az északi mérsékelt éghajlati övben fekszik, az Egyenlítőtől és az Északi-sarktól körülbelül egyenlő távolságra. Közép-európai ország. A Közép-Duna-medence, másképpen Kárpát-medence mélyebb részeit foglalja el...”

Magyarország államformája köztársaság. Északon a Szlovák Köztársaság (608 km), északkeleten a Független Államok Közösségébe tartozó Ukrajna (215 km), délkeleten Románia (432 km), délen Jugoszlávia utódállamai (631 km), nyugaton Ausztria (365 km) határolja hazánkat...

A Magyar Köztársaság Európa kisebb területű országai közé tartozik. Kiterjedése 93 030 négyzetkilométer, Európa területének 1 százaléka. Lakóinak száma 1991-ben 10 353 000. Népsűrűsége közepes, 111 fő/négyzetkilométer. Fővárosa a Duna két partján épült Budapest.” (Földrajz 8., Nemzeti Tankönyvkiadó.)

A Magyarország lakosságáról szóló lecke korántsem ilyen egyértelmű. Nem egészen világos számunkra, hogy a határainkon kívül élő magyarokról miért hazánk lakosságának ismertetésekor kell említést tenni. Igaz ugyan, hogy történetük és kultúrájuk része a magyarság történetének és kultúrájának, de semmiképpen sem tartoznak az ország jelenlegi lakosságához.

„Magyarország 10 353 000 lakosának 95,5 százaléka magyar anyanyelvű. Határainkon túl körülbelül 5 millió magyar él. A legtöbben a székelyek vannak, Erdélyben. A nemzetiségek számaránya nálunk alacsony, ezért hazánk csaknem egynyelvű nemzeti állam. A magyar finnugor eredetű nép. Több mint ezer éve el a Közép-Duna-medencében. Nemzetiségeink közül a német ajkúak aránya (2,3%) a legnagyobb. A németek a nyugati határvidéken, a Dunántúli-középhegységben, a főváros környékén, valamint a Mecsek vidékén települtek le nagyobb számban. A délszlávok (0,9%) (szerb, horvát, szlovén, sokác, bunyevác) a déli és délnyugati, a románok (0,3%) a délkeleti határ mentén, a szlovákok (1%) főként Békés megyében élnek. Alkotmányunk a nemzetiségek részére osztatlan szabadságot, teljes egyenjogúságot biztosít.” (Földrajz 8., Nemzeti Tankönyvkiadó.)

Az idézet Magyarország lakosságának etnikai összetételét a nyelvhasználat segítségével határozza meg. Szerves folytatásaként annak a szellemi tradíciónak, mely etnicitás és identitás viszonyát a nyelvi dimenzióra szűkíti le. Ez a felfogás nem számol azzal, hogy az etnikai identitás a nyelv használatnál sokkal tágabb kulturális azonosságot jelenthet. Így például nagyon nehéz nyelvi dimenziók mentén meghatározni olyan kisebbségi és etnikai csoportok identitását (mint a cigányság és a zsidóság), melyeknél nem a nyelvhasználat a csoporthomogenitás és a csoporthoz való tartozás legfőbb kritériuma. De hasonlóképpen igaz ez olyan magyarországi nemzeti etnikumokra, mint a németek és szlovákok, melyek az elmúlt 75 év során oly mértékben asszimilálódtak a magyar társadalomhoz, hogy saját etnikai nyelvhasználatuk jelentős mértékben visszaszorult, sőt számos esetben teljesen el is tűnt. Ezek a kettős identitással jellemezhető csoportok, még ha nem használják is saját nyelvüket, szokásaikban, kultúrájukban, életvezetésükben hordozzák a kisebbségi másság számtalan jellemzőjét. Ha a kisebbségek kulturális és történeti identitását is figyelembe vesszük, akkor sokkal színesebb lesz Magyarország etnikai tagoltsága és térképe, mintha pusztán csak a nyelvi szempontokat vesszük figyelembe.

Elemzésünk során már említettük, hogy az állampolgárság fogalmát a tankönyvekből nem ismerhetik meg a tanulók. A haza, a hazaszeretet, a patriotizmus, a magyar állampolgárság és a kettős vagy többes állampolgárság fogalmát csak az Állampolgári ismeretek című tankönyvben találtuk meg, de például az emigráció és az asszimiláció fogalmának ismertetésére még itt sem kerül sor. Mint már többször említettük, e tantárgy tanítása nem kötelező, az iskolák túlnyomó többségében nem is oktatják. Ebből kifolyólag elképzelhető, hogy a diákok e fogalmak jelentésével nem találkoznak általános iskolai tanulmányaik során. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy ha egy iskola oktatni kíván állampolgári ismereteket, tanárainak nincs választási lehetősége, hiszen csak ez az egy tankönyv készült általános iskolás diákok számára. A szóban forgó tankönyv egészében véve korrekt, bár van néhány hiányossága, például hiányzik belőle az állam, a társadalom és az állampolgárság fogalmának tisztázása, és található benne néhány nem igazán szerencsés kifejezés is. Például a *Nem magyar állampolgárok Magyarországon* című részben a külföldieket következetesen „idegeneknek” nevezi. Az idegen jogi kategória, amelynek a hétköznapi nyelvhasználatban pejoratív értelme van. Mivel a tankönyvben nem jelzik, hogy a jogi kategóriát értik rajta, úgy gondoljuk, hogy ez a diákok számára félreérthető lehet.

„Az ország területén saját polgárain kívül idegenek is tartózkodnak. Közöttük állampolgárságuk szerint vannak külföldiek és hontalanok. A külföldiek más államok polgárai, a hontalanok pedig egyetlen államnak sem polgárai. Az idegenek kötelesek tiszteletben tartani államunk alkotmányos rendjét, a Magyar Köztársaság viszont biztosítja számukra is az emberi jogok gyakorlását.” (Állampolgári ismeretek 8., Korona Kiadó.)

Kifogásolható továbbá, hogy a tankönyvíró úgy kezeli a menekültkérdést, mint nemzeti önbecsülésünk egyik elemét, ami önmagában még nem lenne hiba, de úgy véljük, hogy ez a dimenzió a tankönyvben egy kicsit el van túlozva. Az alábbi idézet első két mondata teljesen korrekt, de véleményünk szerint az utolsó mondat etnocentrikus szemléletet sugall, és csak részben igaz, mivel a menekültekkel kapcsolatos problémák megoldásához jelentős nemzetközi anyagi támogatást is kap Magyarország.

„Magyarország a menekültek számára *saját polgáraival azonos jogokat biztosít*. Ez alól csak a választójog és a *közhivatal* viselésének joga kivétel. Ugyanakkor a menekülteket nem terheli honvédelmi kötelezettség.

A menedékjog megadásának *súlyos anyagi következményei* is vannak, amelyeknek az ország csak igen nagy áldozatok árán tud eleget tenni.” Ugyanez a tankönyv ismerteti az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, valamint „A gyermek jogairól” szóló nemzetközi egyezményt. Mindezek nagyon fontos dokumentumok, és csak sajnálhatjuk, hogy más tankönyvek még csak nem is utalnak az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára: „Az élethez, az emberi méltósághoz, a személyes szabadsághoz való jog *az embernek olyan, veleszületett, emberi mivoltához tartozó joga, amelyet senki és semmi, még az állam sem vehet el.*” (A tankönyv a továbbiakban ismerteti a nyilatkozat születésének okait és idejét, valamint idézi a 3., 4., 5., 7. és a 9. cikkelyt - L. M.)

A tankönyvek körében mutatkozó igen eltérő értékválasztások sajátos és szemléletes példájául szolgál az, ahogy a különböző tankönyvek a nacionalizmus témáját tárgyalják. Az alábbi három idézetpár közül az első és az utolsó hasonló szellemben fogant: lényegében semleges értékkörnyezetben tárgyalja a nacionalizmusnak, mint társadalmi jelenségnek a lényegét. Ebben az értelmezésben a nacionalizmus az állampolgárok nemzettel való azonosulásának fontos szellemi és érzelmi eszköze. Ezzel szemben a középső idézetpárban a nacionalizmus fogalmának megközelítése jelentős mértékben leszűkül, és lényegében negatív töltésű: nem egyszerűen a csoporthovatartozás pozitív, érzelmileg megerősített eszmei kifejezése, hanem a különállás, a másokkal való szembenállás, mások kizárásának a kifejeződése is. Nem kívánjuk ezeket a különbségeket felnagyítani, de úgy véljük, hogy bizonyos aktuális és nagy vitákat, sőt politikai viharokat kiváltó fogalmak és jelenségek esetében minden egyes jelzőnek és rejtett értékközvetítésnek különösen fontos szerepe van. Mindez még inkább igaz az oktatásra és az olyan diákokkal való foglalkozásra, akik életkoruknál, tapasztalatlanságuknál fogva igen nehezen tudnak eligazodni a külvilág sokszor zavarosnak tűnő jelenségei között.

„Nacionalizmus: a nemzeti érzések középpontba állítása, illetve erre épülő eszmerendszer. Szélsőséges formája a sovinizmus. Sovinizmus: lásd nacionalizmus.” (A 20. század története fiataloknak, Holnap Kiadó.)

„Nacionalizmus: a nemzeti érzések középpontba állítása, illetve más nemzetekkel való szembenállást, elkülönülést hirdető ideológiai, politikai irányzat. Sovinizmus: szélsőséges, túlhajtott, nemzeti felsőbbrendűséget hirdető, más népek ellen gyűlölködést szító gondolkodásmód.” (Történelem 8., Nemzeti Tankönyvkiadó.)

„Nacionalizmus: A latin natio (náció) = nemzet szóból ered. Olyan gondolkodási mód, politikai irányzat, amely a polgári nemzet érdekeit állítja tevékenysége középpontjába. Fontos és haladó szerepe van a nemzeti önállóságért vívott harcokban. Később azonban a nacionalizmus, amely a nemzeti jogokért való küzdelmet más népek rovására igyekszik érvényesíteni, elveszti haladó jellegét.

Sovinizmus: Francia-latin eredetű szó. Chauvin (soven) francia színpadi alak nevéből keletkezett. Chauvin elfogult Napóleon-imádó volt. A sovinizmus a nacionalizmus túlhajtott formája, olyan eszme, amely nemcsak elfogult saját nemzete iránt, hanem annak felsőbbiségét hirdeti, és kiváltságos jogokat követel számára. Más nemzetekkel szemben ellenérzést és gyűlöletet táplál, más népek leigázására, üldözésére uszít.” (Történelem 7., Nemzeti Tankönyvkiadó.)

Az idézetek paradoxona, hogy az utolsó két, hangvételen leginkább ellentmondásos idézetpárt ugyanaz a szerző jegyzi. (Ugyanakkor pozitívum az utolsó idézetpár fogalmilag nagyon tiszta és világos meghatározása.)

Interkulturális ismeretek a történelem kontextusában

Ez a rész elsősorban a 19-20. századi történelmet feldolgozó tankönyvek elemzésével foglalkozik. Témánk szempontjából ez a korszaka legérdekesebb, mivel a nemzetiségi, etnikai, kisebbségi kérdés a modern nemzetállamok megszületésekor merült fel Európa-szerte. Történetileg Magyarországon a kérdés 1848-ban került előtérbe, és azóta is szinte állandóan napirenden van. Ezt az időszakot a hetedik és nyolcadik osztályos történelem-tankönyvek tárgyalják részletesebben. Elemzésünk forrásául a későbbiekben ezek szolgáltak.

Az 1848-49-es forradalmat és szabadságharcot megelőző időszak nemzetiségi mozgalmairól pontos képet nyújt a hetedik osztályos történelem-tankönyv. A szövegek objektíven ismertetik azokat a kérdéseket és problémákat a nemzeti nyelvért, kultúráért és önállóságért küzdő magyarok és nemzetiségek között, amelyek leggyakrabban vezettek politikai-etnikai természetű összeütközéshez.

„...A magyar, román, szlovák, szerb, horvát nemzeti kultúra és nyelv, vele a nemzeti tudat szinte egy időben kezdett kibontakozni. Ez nehéz helyzetbe hozta a magyar reformmozgalom nemesi vezetőit. Közülük a legtávolabbra látók azt hirdették ugyan, hogy a magyar és más nemzetiségű népeknek támogatniuk kell egymás törekvéseit, a magyar politikusok többsége azonban elutasította az itt élő népek külön nemzeti törekvéseit. Úgy vélték, hogy Magyarország erejét csak az biztosíthatja, ha egységes nyelvű és kultúrájú az ország minden lakosa, a más anyanyelvűeknek is el kell fogadniuk ezt. Ez az elgondolás egyre gyakrabban vezetett összeütközéshez...” (Történelem 7., Nemzeti Tankönyvkiadó.)

A hetedik osztályos tankönyv 1847-es információkat szolgáltat a Magyarországon (Erdély nélkül) élő nemzetiségekről és létszámukról:

„magyar van	4 744 890
tót van (szlovák)	1 722 005
rác van (szerb)	1 293 095
horvát van	943 955
oroszlán van (ukrán)	459 890
német van	1 126 666
oláh van (román)	1 272 787”

(Történelem 7., Nemzeti Tankönyvkiadó)

A Magyarországon élő nemzetiségek felsorolása bármennyire is alapos, egy hiányosságát mindenképpen meg kell említenünk. Az etnikumok ismertetésénél a tankönyv következetesen kihagyja a cigányságot, bár történeti ismereteink szerint Magyarországon a középkor óta élnek cigányok. Az, hogy a cigányságot a szerzők nem említik, nemcsak ennek a tankönyvnek a hibája. Elemzésünk során egyetlen olyan tankönyvvel találkoztunk, amely megemlítette a

cigányságot, mint Magyarországon élő etnikumot, bár adatokat ez a tankönyv sem tartalmaz létszámukra, származásukra vonatkozóan.

A tankönyv az 1848. évi európai polgári forradalmakat egyetlen hasábjában tárgyalja, és csak *egy-egy* mondatban említi más népek szabadságharcait. Az események így elsősorban magyar kontextusban merülnek fel, és a regionális szemlélet kiszorul az ismeretközlésből. (Ez a megközelítés egyben azzal a veszéllyel is járhat, hogy a magyar történelem felértékelődik, a magyarországi forradalom pedig túlzottan előtérbe kerül.)

A magyarországi 1848-49-es forradalom tárgyalása során a tankönyv írója csak igen nagyvonalakban ír a felmerülő nemzetiségi problémákról. A szöveg nem magyarázza meg, hogy miért voltak elégedetlenek a nemzeti kisebbségek az áprilisi törvényekben megfogalmazott jogaikkal, és miért követeltek kollektív jogokat. (Az sem szerepel a tankönyvben, hogy mi a különbség az egyéni és a kollektív kisebbségi jogok között.) A következő leckék során már csak arról tesz említést a tankönyv, hogy milyen nemzetiségű katonák harcoltak a magyar csapatokban. A tankönyv hiányosságaira jellemző, hogy az aradi vértanúkról egyetlen mondatot tartalmaz. (Nevüket és származásukat nem említi.) A forradalmárok közül csak Bem Józsefnél ejt szót lengyel származásáról, míg a többiek nemzetiségi hovatartozására semmiféle utalás nem található.

Ha figyelemmel követjük a tankönyv kronologikus felépítését, a kiegyezéstől az első világháborúig terjedő időszakban felmerülő nemzetiségi kérdéseket csak a horvátok esetében tárgyalja igazán részletesen, a többi Magyarországon élő etnikai kisebbségnek egyetlen bekezdést szentel: „Ugyancsak 1868-ban fogadta el az országgyűlés a többi magyarországi nemzetiségre vonatkozó nemzetiségi törvényt, mely a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban és az oktatásban biztosította a lehetőséget az anyanyelv használatára. E törvény kimondta: *A törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzet nyelvén is kiadatnak... A tisztviselők az egyesületekkel, intézetekkel, magánosokkal való érintkezés esetén lehetőségig ezek nyelvét használják...* Ez azonban a nemzetiségeket nem elégítette ki. További jogokat követeltek - a magyarokéhoz hasonló - teljes állami egyenjogúságot.”

Ezzel szemben a szövegek utalást sem tartalmaznak arra, hogy miben állt az Osztrák-Magyar Monarchia soknemzetiségű jellege, hogy miként romlott meg a nemzetiségek közötti viszony a századfordulóra, és hogy miképp készítették elő a cseh, szlovák, horvát nemzetiségi mozgalmak a Monarchia hamarosan bekövetkező felbomlását. Ezáltal az sem lehet világos a tanulók számára, hogy Magyarországnak mekkora súlya volt a soknemzetiségű birodalom keretein belül, és a kiegyezés milyen ellentmondásos viszonyt teremtett a magyar nemzetiségi politikában azáltal, hogy egyszerre volt függő és uralkodó nemzet. A tankönyv utolsó fejezete az első világháborús eseményeket taglalja, amelyben leginkább a magyar hadsereg hősiességéről olvashatunk.

Az általános iskola nyolcadik osztályos tananyaga az első világháború végétől napjainkig terjedő időszakot öleli föl. E korszak eseményei közül az első világháborút lezáró békeszerződések, a kelet-európai kisállamok megszületése, a két világháború közötti magyar revizionista politika, valamint a második világháború és az azt követő időszak nemzetiségi problémái érdemelnek különös figyelmet. Mint látni fogjuk, a nyolcadik osztályos történelemtankönyvek színvonala, hangvétele és közölt tudásanyaga nagyon különböző. Az elemzés során azt tapasztaltuk, hogy önmagában egyetlen tankönyv elolvasása nem elegendő ahhoz, hogy a diákok valamelyest is hiánytalan információkhoz jussanak a korszakra jellemző nemzetiségi problémákról. A tankönyvek - meglepő módon - kiegészítik egymást, de önmagában egyik sem áll meg.

A trianoni békeszerződésről az egyik tankönyvben megtaláljuk az elcsatolt országok területi adatait, egy másik tankönyvben pedig az elcsatolt területek lakosságának és

nemzetiségi megoszlásának adatait. Számunkra legelfogadhatóbban a Holnap Kiadó tankönyve ismerteti a történelmi tényeket:

„A törvényesített hatalommal az antant immár aláírhatta a békeszerződést. Erre 1920. június 4-én a versailles-i Trianon-palotában került sor.

A történelmi Magyarország (Horvátország nélküli) területe 283 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre, lakossága 18,2-ről 7,6 millióra csökkent.

Mintegy 3,3 millió magyar került a szomszédos államokhoz, s e magyarságnak körülbelül fele a határok mentén, összefüggő területeken élt. Kisebbségi jogait a békeszerződések elismerték ugyan, de a gyakorlatban e jogok érvényesítésére a környező országok felfokozott nacionalizmusa miatt kevés esély volt.”

Meg kell jegyeznünk, hogy itt is, akárcsak a többi tankönyvben a változásokat szemléltető térkép nem mutatja be az elcsatolt területek etnikai összetételét. Ugyancsak nem foglalkoznak a tankönyvek azzal a fontos kérdéssel, hogy a megszülető utódállamoknak - bár létrejöttüknek körülményeit a tankönyvek korrektül érintik és leírják - saját érdekeik és politikai szempontjaik voltak. Ezek, ha nem is egyeztek meg a magyar politikai szándékokkal és érdekekkel, ettől még léteztek, és különösen befolyásolták az európai politikai hatalmak és érdekek mozgását.

A Nemzeti Tankönyvkiadó által publikált könyv részletesen nem ismerteti a békeszerződés nemzetiségekre gyakorolt hatását, és félreérthető, illetve vitatható információkat tartalmaz. Erre példa a következő mondat:

„E béke nyomán csupán Ausztria és Magyarország vált nemzetállammá, az utódállamok semmiképpen sem.”

Ez a mondat több szempontból is vitatható: egyfelől, a modern liberális felfogás szerint a nemzetállam fogalmát nem etnikai homogenitás alapján határozzák meg, hanem állampolgári alapon. Másfelől, ha a nemzetállam fogalmát etnikai alapon határozzuk meg, akkor is téves ez az állítás, mivel sem Ausztria, sem Magyarország nem volt etnikailag homogén. Ezt támasztják alá egy másik tankönyv - a Holnap Kiadó kiadása - táblázatának adatai is:

A népesség száma	8,7 millió
ebből magyar nemzetiségű	92%
nem magyar nemzetiségű	8%
<i>(1930-as adatok)</i>	

Ha eltekintünk is az adatok megbízhatóságától és attól a feltevéstől, hogy a zsidó és cigány népességet valószínűleg a magyarok közé sorolták be a statisztikusok, az említett nyolc százalék kisebbség akkor is majd 900 ezer embert jelent.

Az imént idézett tankönyv részletesen taglalja a határon kívül élő magyarság helyzetét, igaz, csak a szomszédos országokban. Ezek a szövegek egyrészt korrekt és alapos ismereteket nyújtanak az elszakadt területeken élő magyar etnikumok számáról és életfeltételeiről, másrészt azonban nagy hangsúllyal szólnak a kisebbségi helyzet hátrányos következményeiről. Pontos az is, hogy a kisebbségi politika tekintetében különbséget tesz a csehszlovák, a jugoszláv és a román gyakorlat között.

A helyes interkulturális ismeretek és rejtett attitűdképzés szempontjából azonban az igazán fontos kérdés az: vajon a tankönyv mennyire egyensúlyozza ki kisebbségi politika tekintetében a környező országokra vonatkozó negatív történelmi ítéletet a magyarországi revizionista politika részletes megismertetésével és értékelésével. Ebből a szempontból véleményünk szerint a tankönyv által közvetített történetiszemlélet egyoldalú. Bár minden tankönyv (eltérő részletességgel ugyan) érinti a Horthy-rendszer alapvetően revizionista, az elvesztett területek visszaszerzésére irányuló politikáját, ennek jelentőségét azonban nem

hangsúlyozza túl. (Arról például sehol nem lehet olvasni, hogy ez a revizionista politika mennyiben rontotta a kisebbségek helyzetét a környező országokban. Ugyancsak nem említik a könyvek, hogy a revízió gondolatának állami szinten való megjelenítése és örökös hangsúlyozása milyen szerepet játszott a szélső-jobboldaliság megjelenésében a magyar közéletben, és mindez hogyan vezetett el később állameszmévé való kiterjesztésében.)

Az első és második világháború vége közé eső időszak egyik leggyakrabban felmerülő és heves indulatokat kiváltó kérdése a zsidókérdés. E téma tárgyalásakor, véleményünk szerint, még nagyobb szükség lenne objektív hangvételre és pontos, hiánytalan információkra, mivel a diákokban nagyon könnyen téves kép alakulhat ki, amely előítéletes gondolkodáshoz vezethet. Persze ez a megállapítás minden kisebbségre vonatkoztatható (nemcsak a nemzetiségi-etnikai, hanem a szociális kisebbségekre is). Erre azért hívjuk fel külön is a figyelmet, mert az elemzés során nem találtunk olyan tankönyvet, mely hiánytalan és objektív képet adott volna e kérdéskörben. Mindez nem pusztán abból a szempontból lehangoló, hogy a szövegek hiányos ismereteket közvetítenek a diákok számára, de abból is, hogy burkoltan ítéleteket, értékeket és attitűdöket sugallnak. A rejtett értékközvetítésre több példát is találtunk a szövegekben. Az alábbi négy idézet közül kettő nem kapcsolódik szorosan a zsidókérdéshez, csak ehhez a korszakhoz, de nagyon jellemző példák a tankönyvek hangvételének különbözőségére. Az első két idézet elsősorban a nemzeti azonosulás rejtett - és sugallt - értékmeghatározására vonatkozik.

Teleki Pál Horthyhoz intézett búcsúlevele:

„Szószegők lettünk... A gazemberek oldalára álltunk - mert a mondvacsinált atrocitásokból egy szó sem igaz... Hullarablók leszünk! - Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok.” (Történelem 8., Nemzeti Tankönyvkiadó.)

„Főméltóságú úr!

Szószegők lettünk - gyávaságból...A nemzet érzi, és mi odadobtuk becsületét. A gazemberek oldalára álltunk...Hullarablók leszünk! A legpocsekabb nemzet. Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok.” (A 20. század története fiataloknak, Holnap Kiadó.)

A két idézet jól illusztrálja: egyáltalán nem mindegy, hogy ki mit idéz egy történeti dokumentumból. A kis különbségekből „csak” annyi adódik, hogy míg az első idézet ítélete értelmezhető úgy, hogy az kizárólag a politikára és politikusokra vonatkozik, a másodiké viszont már mindenkire érvényes, az egész nemzetre. Az első idézet rejtetten bár, de megkíméli az olvasót attól, hogy a fasizmus kérdésében felvesse a nemzet felelősségét, míg a második, teljesebb szöveg a felelősség és a konzekvenciák levonásának kérdését kiterjeszti a nemzet egészére.

A történeti szövegek kezelésének különbségei igen nagy hatással lehetnek a diákok értékítéletének és attitűdjének formálására, különösképp olyan értelmileg-érzelmileg egyaránt fontos kérdéseknél, mint amilyen az etnikai kérdés, a kisebbségek problémája vagy adott esetben a nemzet történeti megítélése és a nemzeti azonosság kérdése.

„Más jellegű volt az a törvény, mely népfajok és nemzetiségek arányszáma szerint határozta meg az egyetemekre, jogakadémiákra felvehető arányszámát, ez elsősorban zsidóellenes törvény volt... jobboldali nyomásra született törvény-főleg azzal függött össze, hogy a proletárdiktatúra vezetői közt számos zsidó értelmiségi volt.” (Történelem 8., Nemzeti Tankönyvkiadó.)

„Fellángolt az antiszemitizmus, mert a jobboldali propaganda az őszirózsás forradalmat és a tanácsköztársaságot zsidó összeesküvésnek állította be, sőt a háborús vereséget is a nyakukba varrta.” (A 20. század története fiataloknak, Holnap Kiadó.)

E két utóbbi idézet összetett történeti és szemantikai kontextusba helyezi a zsidóság társadalmi beilleszkedése és a két világháború közötti zsidóellenes politika problémáit. Mivel a zsidóság korábbi magyarországi asszimilációjáról alig esik szó a tankönyvekben, így szinte ez az első alkalom, hogy a diákok szembesülnek a ténnyel: Magyarországon jelentős zsidó

kisebbség élt, és hogy a politikai és társadalmi közéletben a zsidóság asszimilációja jelentős megosztottságot eredményezett.

De ha el is tekintünk ettől, és pusztán az idézett szövegrészek történeti kontextusával foglalkozunk, érdekes, ahogyan összekötik az őszirózsás, majd a proletárforradalom kérdését a zsidóság társadalmi-politikai-gazdasági szerepvállalásával. A numerus clausus törvénybe iktatását nem a Horthy-rendszer belső természetével hozzák összefüggésbe, hanem visszavetítik annak okait egy régebbi történeti kontextusba. Ez amellet, hogy történetileg egyoldalú, elég veszélyes szemlélet, még akkor is, ha a forradalmak „lezsidózását” szemantikailag a jobboldal szájába adja a szövegíró. Vajon a tanuló agyában mi marad meg mindebből: az, hogy az akkori jobboldal ezt így gondolta, vagy hogy a forradalmak „zsidó ügyek” voltak. Végül egy harmadik szemantikai szintje is van az idézeteknek. Bár a tankönyvek tartózkodnak attól, hogy értékeljék az 1918-1919-es forradalmakat, nem tekinthetünk el attól a vonatkozástól, hogy az 1989-es rendszerváltást követően *ezek a forradalmak a kommunistaellenes ideológiai átértékelődés metszetében részben negatív megítélést kaptak. A szerzők, bár valószínűleg nem szándékosan, egy olyan történeti kontextusba ágyazzák a zsidókérdést, amelynek mai köznapi és politikai értékelése egyértelműen negatív. Mindezt pedig csak felerősíti az a manapság is közkeletű előítélet, illetve ennek rejtett megjelenése egy iskolai tankönyv szintjén, hogy kommunizmus és zsidóság egy és ugyanaz.*

Érthetetlen és meglepő tény, hogy a történelem-tankönyvek a koncentrációs és megsemmisítő táborok áldozatainak számát illetően vagy német tankönyveket, vagy Rudolf Hössnek, az auschwitzi tábor parancsnokának emlékiratait használják forrásul, és nem egy független szervezet, például az ENSZ adatait. A német tankönyvből származó térkép adatai pontatlanok, eszerint a Lengyelországból származó „elpusztított” zsidók száma 2 475 000, a magyarországiaké 190 000. Mint köztudomású, ennél jóval több áldozat volt. Arra vonatkozóan, hogy a koncentrációs táborokban nemcsak zsidókat öltek meg, csak a Holnap Kiadó történelem-tankönyvében találtunk információt: „Koncentrációs táborba kerültek - nemre és korra való tekintet nélkül - a zsidó származásúak, a politikai foglyok, sok hadifogoly, a cigányok, a homoszexuálisok, valamint közönséges bűnözők is.”

Két dologra is felhívnanánk azonban a figyelmet. Az egyik: az elemzés során elolvasott összes tankönyv - nemcsak a történelem-tankönyvek közül egyetlenegyszer esik szó a cigányságról és a homoszexuálisokról. Ahhoz, hogy másik felmerülő problémánkat egyértelművé tehesük, még egy idézetre van szükségünk a Holnap Kiadó könyvéből: „A Dunántúlt túlnyomórészt katolikusok, a Tiszántúlon főleg reformátusok éltek, az izraeliták - zsidó vallásúak - általában városlakók voltak, pl.: Budapest lakosságának közel 20%-át adták.”

A probléma az, hogy a tankönyv hol zsidó származásúakról, hol zsidó vallásúakról ír. Nem egyértelmű tehát, hogy ugyanarról a népességről van-e szó. A tankönyvből az sem derül ki, hogy ki számít zsidónak.

Az 1946-1948-as kitelepítésekről a tankönyvek egyáltalán nem tesznek említést. Ezekről csak az 1945 utáni magyar történelem tanításához készült szöveggyűjteményben olvashatunk, amelyből pontos képet nyerhetnek a diákok a második világháború végétől napjainkig terjedő korszak politikai életéről, ezen belül a kisebbségi politikáról, a lakosságcseréről és az 1944 utáni zsidókérdésről is. Az utóbbi vonatkozásban a szöveggyűjtemény Bibó István írásából idéz.

Az elemzett tankönyvek alapján, úgy gondoljuk, hogy az általános iskolai tankönyvekben nincs eléggé hangsúlyosan jelen a nemzeti, kisebbségi kérdés tárgyalása. Így sajnos, az a helyzet áll elő, hogy mind a diákok, mind a tanárok csak az iskolai életben, személyesen találkoznak ilyen jellegű kérdésekkel, például osztályuk cigány vagy zsidó tanulói révén. Mivel ezt a problémát agyonhallgatják, a diákoknak semmiféle támpontjuk nincs, hogy

konfliktushelyzetben hogyan kellene viselkedniük. Általános iskolai tanulmányaik során nem tanulják meg, hogy mi a másság, és nem sajátítják el annak elfogadását sem. Véleményünk szerint ez ahelyett hogy csökkentené az előforduló konfliktusok számát és a meglévő kulturális különbségeket, tovább erősítheti azokat. Úgy gondoljuk, hogy mindez a későbbiek során nagyon könnyen előítéletes gondolkozáshoz vezethet. Ezért ajánlatos lenne, hogy az iskola még ebben a fogékony életkorban hozzásegítse diákjait más kultúrák és szokások megismeréséhez és a megértő, toleráns magatartás elsajátításához. Ebben az osztályfőnöki óráknak, az irodalom és a történelem tanításának igen jelentős szerepe lehet, mivel mind a három tantárgy jellegéből adódóan alkalmas erre.

JEGYZETEK

- 1 A kutatás eredményeiről lásd Szabó Ildikó és Örkény Antal cikkét a *Regio* 1995. téli számában.
- 2 Előfordul az is, hogy a tanárok nem választanak megvásárolható tankönyvet az órai munkához, hanem saját jegyzeteikből tanítanak. Ezekben az esetekben lehetetlen nyomon követni, mi is az az ismeretanyag, melyet a diákok elsajátítanak, illetve a szociológiai vizsgálat során utólag mit kérhetünk számon tőlük.
- 3 Néhány érdekesség, a hazai tankönyvkiadatokból: a vizsgálat során találkoztunk olyan irodalomtankönyvekkel, melyek szóról szóra azonosak, szerzőik is ugyanazok, csak az engedélyszám, a kiadó és a cím más. A történelem-tankönyvek között előfordul, hogy az elbíráló nem javasolta a tankönyv kiadását, neve mégis szerepel a lektorok között.

FORRÁSOK

- Balla Árpád-Helméczy Mátyás-Szebenyi Péter: Útmutató a 8. osztályos társadalmi ismeretek tanításához, Tankönyvkiadó, Budapest 1990.
- Balla Árpád-Szebenyi Péter: Állampolgári ismeretek az általános iskola 8. osztálya számára, Korona Kiadó, Budapest 1993.
- Balla Árpád: Történelem az általános iskola 6. osztálya számára, Korona Kiadó, Budapest 1993.
- Balla Árpád: Történelmi olvasókönyv az általános iskola 6. osztálya számára, Korona Kiadó, Budapest 1994.
- Bardocz Attila: Történelem és közjogi ismeretek II. tankönyv 11 éves és 15 éves korban 1992.
- Bene Kálmán-Gyémánt Csilla: Magyar irodalom tankönyv 8. osztály, Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged 1995.
- Bihari Péter: A XX. század története fiataloknak, Holnap Kiadó, Budapest 1994. Csákány Antalné-Károlyházi Frigyes-Sebestyén Zoltán-Muraközi Gáborné: Fizika 8., Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1993.
- Csákány Antalné-Károlyházi Frigyes: Fizika 6., Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1993.
- Csákány Antalné-Károlyházi Frigyes-Sebestyén Zoltán: Fizika 7., Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1993.
- Devecsery László (szerk.): Jelek az időben. Irodalmi olvasókönyv az általános iskola 8. osztálya számára, Apáczai Kiadó, Celldömölk 1994.
- Dobcsányi Ferenc: Irodalmi olvasókönyv az általános iskola 8. osztálya számára, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1994.
- Dr. Zátanyi Sándor-ifj. Zátanyi Sándor: Fizika, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1993.
- Dr. Fösi Lajos-dr. Mészáros Rezsőné-Nagy Károlyné-Tóth Ágnes-Vízvári Albertné: Földrajz 7., Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1995
- Filla István: Történelem az általános iskola 5. osztálya számára, Tankönyvkiadó, Budapest 1991.
- Goda Imre-Horváth Zsuzsa-Boda Edit: Irodalmi olvasókönyv az általános iskola 6. osztálya számára, Pazu Kiadó, Celldömölk 1993.
- Goda Imre-Horváth Zsuzsa-Boda Edit: Irodalmi olvasókönyv az általános iskola 6. osztálya számára, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1993.
- Goda Imre-M. Boda Edit: Irodalmi olvasókönyv az általános iskola 7. osztálya számára, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1993.
- Helméczy Mátyás: Történelem az általános iskola 7. osztálya számára, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1993.
- Helméczy Mátyás: Történelem az általános iskola 8. osztálya számára, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1994.
- Jóvérné Szirte Ágota-Sipos Péter (szerk.): Szöveggyűjtemény az 1945 utáni magyar történelem tanulásához, Tankönyvkiadó, Budapest 1990.
- Kalocsai Józsefné-Kiss Gáborné-Szabóné Tóvári Éva: Irodalmi olvasókönyv az általános iskola 5. osztálya számára, Tankönyvkiadó, Budapest 1989.
- Kisfaludi Andrea: Belépés a Kémia birodalmába, Calibra Kiadó, Budapest 1992.
- Kövesdi Pál-Bonifert Domonkosné-Halász Tibor-Miskolczi Józsefné-Szántó Lajos: Fizika 8., Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1995.
- Majzik Lászlóné dr. (szerk.): Osztályfőnöki kézikönyv az általános iskola 5-8. osztálya számára, Tankönyvkiadó, Budapest 1985.

- Nagy Gáborné: Kis mester a földrajzhoz általános iskola hatodik osztály, Mozaik Oktatási Snidió, Szeged 1994.
Nagy Vendelné-dr. Udvarhelyi Károly: Földrajz 8., Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1995.
Smidéliusz Zsuzsa-dr. Zátonyi Sándor: Fizika 7., Tankönyvkiadó, Budapest 1987.
Szabó Péter: Történelem 6., Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1993.
Závodszy Géza: Történelem az általános iskola 7. osztálya számára, Korona Kiadó, Budapest 1993.
Zsolnai Józsefné-Zsolnai Anikó: Irodalom az általános iskola 8. osztálya számára, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1994.

MÓNIKA LÁSZLÓ

Multicultural information in primary school textbooks Based on an analysis of primary school history and literature textbooks the paper aims to give an overview of the kind of multicultural knowledge students acquire by the age of 14. The analysis gives an overarching and systematic picture of the kind of knowledge imparted to primary school students through school textbooks about national and ethnic minorities in the course of studying history and literature, as well as the kind of image 14 year olds will hold about various minorities, about otherness, and differences in culture, religion, language and lifestyles in the region, and in the world. An analysis of the textbooks indicates that primary education does not give sufficient guidelines for understanding otherness, and consequently does not enable students to accept otherness and difference, and by extension to accept minorities living in Hungary either.